

УДК 331.101:177]:141.82

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7222022.3>

Прегледни рад

Стеван Салатић*

Факултет политичких наука, Београд

ПРАВДА И ЕКСПЛОАТАЦИЈА КОД АНАЛИТИЧКИХ МАРКСИСТА – ОДРИЦАЊЕ ОД „ФЕТИШИЗАЦИЈЕ РАДА”**

Сажетак

Мјесто на коме школа аналитичког марксизма значајно одступа од учења класичног марксизма јесте у схватању шта рад представља за животе људи. Класични марксисти су били и сувише заокупљени радом. Рад је био основно мјерило свих осталих теоријских категорија. Сам појам експлоатације у класичном марксизму одређује постојање најамног рада као инхерентно неправедно. Експлоатација изведена из марксистичког теоријског крила има искључиво техничку природу. Ремер инсистира на једном потпуно другачијем појму експлоатације који има искључиво дистрибутивне одлике и који не фетишизује рад као једино мјесто гдје се експлоатација може догодити. Своју дефиницију експлоатације Ремер приближава Ролсовој када каже да је експлоатисана она друштвена група којој ће бити боље уколико повуче свој *per capita* удио у спољним ресурсима него ли да игра капиталистичку игру. Ова дефиниција има доста сличности са Ролсовом дефиницијом експлоатације као неправичног коришћења слабе преговарачке позиције неких чланова друштва у процесу расподеле. Школе либералног егалитаризма и аналитичког марксизма говоре на сличан начин о појму експлоатације.

Кључне ријечи: експлоатација, правда, рад, аналитички марксизам, класа, морал, Ролс, Ремер, класа

* stevan.salatic@yahoo.com.

** Истраживање које је представљено у раду спроведено је за потребе израде докторске дисертације аутора.

АНАЛИТИЧКИ МАРКСИЗАМ – МАРКСИЗАМ У КАПИТАЛИСТИЧКИМ ОКВИРИМА

Према ријечима Ерик Олин Врајта (Wright 1994, 179–182) аналитички марксизам као теоријски конструкт се јавља крајем седамдесетих година унутар школе која се назвала научни марксизам. Унутар научног марксизма марксистичким постулатима се приступало објективно, а не догматски као што је био случај са практичним марксизмом. Научни марксисти су сматрали да изражено подозрење јавности према марксизму је израз немогућности постојећих марксистичких схватања да одговоре на проблеме савремености. „Мотивација за покушај ослобађања марксизма овог терета је било вјеровање да темељне идеје марксизма, отјеловљене у концепту класе, експлоатације, теорије историје, капитализма, социјализма итд. су остале темељне за било који прогресивни политички пројекат” (179–180). Врајт такође истиче (180) да је аналитички марксизам као самосталан теоријски правац настао 1979. године када је група теоретичара на челу са Г. А. Коеном и Џоном Елстером организовала конференцију у Лондону на којој је разматрано о више теоријских проблема савременог марксизма. Овај догађај је убрзо прерастао у годишње окупљање чији је циљ био процијенити евентуалне напретке у домену развоја већ тада анахроне научне дисциплине.. Врајт истиче (180) како је први пут израз „аналитички марксизам“ споменут 1986. године у наслову једне публикације састављене од есеја написаних од стране групе аутора који су придонијели раду лондонске конференције о савременом марксизму. У те ауторе убрајамо: Г. А. Коена, Џона Ремера, Роберта Ван дер Вина, Сема Болса, Ерика Олин Врајта, Хилера Штајнера и Пранаба Бардана. Закључци рада лондонске конференције указивали су на чињеницу да у условима савремености марксизам не може бити јединствена теорија, јасно одређена и издиференцирана, већ је неопходна реформа унутар саме марксистичке мисли. Марксизам захтијева, сматрали су аналитички марксисти, методолошку хетерогеност када расправља о својим основним поставкама као и веће разумијевање када је у питању теоретисање са основним концептима либералне државе која је тих година била доминантан и теоријски и практични постулат.

Спектар тема којима се бавила група теоретичара названа аналитички марксисти био је прилично широк. Или како каже Врајт: „током петнаестогодишњих сусрета, расправљало се о темама као што су значај концепта експлоатације, методолошки

индивидуализам, природа економских криза у напредном капитализму, етичка криза „капитализма пристанка одраслих“, значај класне борбе за историјску традицију, марксизам и феминизам, економска изводљивост реформе државе благостања кроз систем безусловних грантовских прихода за све грађане” (180–181). Готово ни на једној од поменутих тема група није остварила идејни консензус али је управо „темељна, теоријска и политичка разлика, то што је ујединило ову групу теоретичара и дефинисало темељно средиште аналитичког марксизма” (181). Можда најзначајнији аргумент који аналитички марксизам теоријски веже за традиционални марксизам јесте кључна нормативна марксистичка орјентација. У својим теоријским подухватима аналитички марксисти су посвећени вриједностима једнакости, људског достојанства и слободе. Управо су ове вриједности покретачка снага класичног марксизма. Иако аналитички марксизам у своме развоју постаје склон неким концепцијама демократског, егалитарног социјализма, као институцијалног механизма за промоцију поменутих вриједности, ипак сама нормативна поставка ових вриједности у средиште проучавања аналитичког марксизма је искључиво марксистичка.

Представници аналитичког марксизма имали су различита виђења његовог теоријског одређења. За Џона Елстера, за кога су најзначајни представници овог правца били Џон Ремер и Г. А. Коен, „строгоћа и јасност билу су основни принципи овог теоријског правца” (Lebowitz 1988, 191). Ерик Олин Врајт је сматрао да је „централна интелектуална нит (аналитичког марксизма) системско испитивање и појашњавање основних марксистичких концепата и њихова реконструкција у више кохерентној теоријској структури” (Wright 1985, 2). За Џона Ремера, најистакнутијег представника овог правца, „аналитички, софистицирани марксизам је трагање за савременим средствима логике, математике и модел за изградњу посвећен потребама апстракције у потрази за основама марксистичког просуђивања и недогматском приступу марксизму” (Roemer 1986, 1–2).

Након пада „практичног” комунизма и слома комунистичких режима Источне Европе сматрало се да су идеје Карла Маркса апсолутно одбачене и означене као декадентан облик политичког промишљања. Управо оних година када су књиге Карла Маркса спаљиване у Источној Европи, управо та дјела су своју апсолутну актуелизацију доживјеле у Западној Европи. Свој рад аналитички марксисти су поред класичног марксистичког стваралаштва

темељили на стваралаштву либералног егалитиаризма и концепта либералне правде. Иако су знали препознати преданост једнакости у дјелима либералних егалитариста, аналитички марксисти су овој школи замјерали недовољну истрајност на овом темељном филозофском појму – појму једнакости. Наиме, аналитички марксисти су либералне егалитаристе критиковали да се залажу само за успостављање формалне једнакости у виду једнакости могућности и гарантовања грађанских и политичких права свим члановима друштва, док су апсолутно занемарили проблем неједнакости приступа јавним ресурсима. Ролс и Дворкин, иако су били предани концепту остваривања друштвене једнакости, правили су одређена ограничења у погледу средстава која су дозвољена како би се друштвена једнакост остварила. И Ролс и Дворкин били су против ограничавања грађанских слобода како би се исправиле материјалне неједнакости у друштву. Због тога и Ролсово залагање за успостављање правила лексичког приоритета по коме принцип слободе, као први принцип правде, има примат у односу на принцип разлике.

Аналитички марксисти своју приврженост Марксу показивали су селективно. Унутар школе нити један теоретичар није био спреман да брани марксизам на начин на који су остале школе браниле овај теоријски конструкт, односно није било покушаја одбране марксизма као свеобухватне доктрине. Нико од представника школе није био спреман да брани Марксово учење познато као „историјски материјализам” односно учење о неминовности пролетерске револуције која ће резултирати рушењем капиталистичког система. Аналитички марксисти су размишљали о имплементацији Марксових идеја унутар постојећег капиталистичког система. Оно чиме се аналитички марксизам одликовао било је враћање оригиналним Марксовим идејама, јасно одбацујући цијело марксистичко, интерпретативно завјештање. Аналитичке марксисте је интересовао „изворни Маркс” а не његови интерпретатори, настављачи и ученици. Најзначајнија идеја коју је школа аналитичког марксизма преузела из Марксових радова јесте Марксова поставка о економској бази као средишту и основном покретачу и мотору свих друштвених промјена.

Одбацујући идеју о историјској неминовности пропасти капитализма, изражену кроз Марксово учење о „историјском материјализму”, аналитички марксисти су се нашли пред задатком како објаснити да је социјалистичко друштво пожељније него што је то капиталистичко друштво. Радничка класа у капиталистичком

производном систему није осиромашила већ је њен социјални статус побољшан. Задатак аналитичких марксиста управо је био, на рационалистичким темељима, показати припадницима радничке класе да је „социјалистичко друштво пожељније – слободније, праведније или демократичније – од данашње државе благостања. Другим ријечима смрт ‘научног марксизма’ као теорије историјске неминовности помогла је рађању марксизма као нормативне политичке теорије” (Кимлика 2009, 191). Данас се теоријска левича увелико одриче идеја марксизма, проглашавајући га теориским подухватом на самрти. Разлог томе јесте неспособност основних марксистичких аргумената да одговоре на промјене у свијету и на генерално разумијевање свијета. Врајт каже: „како би се ревитализовао марксизам и признала његова теоријска снага, марксизам мора ентузијастично прихватити најсофистицираније алате савремене друштвене науке” (Wright 1994, 196).

ЕКСПЛОАТАЦИЈА – ОД МАРКСА ДО РОЛСА

Питање експлоатације представља један од основних појмова класичног марксизма. Експлоатација је према марксистичком учењу парадигма неправде (Кимлика 2009, 202). Либерални концепти правде дозвољавају слободну продају и куповину рада а тај процес представља извориште за експлоатацију, сматрали су класични марксисти. Сам изворни појам експлоатације одише неправдом. У свом етимолошком значењу експлоатација значи неправедно искориштавање другога. У марксистичком учењу за експлоатацију се каже да представља неправедан пренос вриједности настао на бази производње са радника на капиталисту само по основи власништа над средствима за производњу. Ова врста експлоатације се назива техничком дефиницијом експлоатације и она је средишња тачка класичног марксистичког учења.

„У тој техничкој употреби експлоатација означава специфичну појаву када капиталиста присваја више вриједности из рада свог радника (у виду производних добара) него што је том раднику плаћено за његов рад (у виду најамнине). Према класичној марксистичкој теорији, капиталисти запошљавају раднике само када могу да добију тај „вишак вриједности“, па тако овај експлоататорски пренос вишка вриједности од радника ка капиталисти постоји у свим најамним односима. За ову техничку дефиницију експлоатације понекад се каже да има више научни него морални значај” (203).

Овако постављена теорија експлоатације одише помало либертаријанским призвуком. Наиме, она претпоставља да је једино радник стопостотни власник готовог производа. Радник, по техничкој теорији експлоатације, дакле према послодавцу наступа као продавац готовог производа, а послодавац треба за производ да му плати онолико колико кошта радников рад, тј. његово радно вријеме.

„Капиталистичка куповина времена рада радника за најамнину изражава се одређеним бројем радних сати. Дужина радног дана већа је од броја радних сати. Капиталиста одузима трошкове константног капитала (машине амортизације, простор и сирови материјали), и остаје са позитивном сумом вриједности у облику профита” (2003). Маркс овај процес описује као присвајање вишка вредности и дефинише као техничку експлоатацију радника од стране капиталиста.

С друге стране Џон Ролс у своме дјелу „Теорија правде” располаже са потпуно другачијом дефиницијом експлоатације. Вил Кимлика ову Ролсову дефиницију објашњава на следећи начин: „надарена особа неправично искоришћава ненадарене ако њихову слабу преговарачку позицију користи да би остварила неједнак удио у ресурсима, који није оправдан по начелу разлике” (202). Ролсово схватање експлоатације има морални значај јер саму чињеницу преноса вишка вриједности са радника на капиталисту не сматра експлоатацијом већ дозвољава најамни рад, за који каже да није инхерентно неправедан као што су то сматрали марксисти. Неправедност најамног рада се по Ролсу постоји само ако се преносом вишка вриједности са радника на капиталисту крши други принцип правде, односно ако су радници приморани да, по њих, неправедним условима раде за капиталисту.

Техничка дефиниција експлоатације изведена је на следећи начин:

1. Само рад и радник стварају вриједност.
2. Капиталиста добија дио вриједности производа.

Према томе,

3. Радник добија мање вриједности од оне коју ствара.
4. Капиталиста добија дио вриједности коју ствара радник.

Према томе,

5. Капиталиста експлоатише радника” (Cohen 1988, 214).

Овако постављена теорија експлоатације обавијена је искључиво либертаријанским етосом и истиче принцип самопоосједовања радника као кључни. Укратко ћу објаснити овај

феномен. Ако узмемо у анализу техничку дефиницију експлоатације, примјетићемо да ова дефиниција експлоатисаним сматра само раднике који раде на туђим средствима за производњу. Рад је, дакле, дејство човјека, а производе које човјек произведе нико од њега не смије да отуђи. По овој дефиницији, све друштвене групе које не раде на туђим средствима за производњу: незапослене друштвене групе, инвалиди, жене домаћице, дјеца итд. не припадају групи експлоатисаних. Уколико експлоатацију сведемо само на пренос вишка вриједности а не посматрамо је у ширем смислу дистрибутивне правде, онда ова техничка дефиниција на којој инсистирају марксиста апсолутно губи своју моралну снагу.

Доприноси „теорије економске правде” Џона Ремера

Аналитички марксиста Џон Ремер је теоретичар који је у последње три деценије значајно допринио изучавању широког спектра тема из области моралне и политичке филозофије. У своје двије најзначајније књиге “A General Theory of Exploitation and Class” (1982) и “Theories of Distributive Justice” (1996) дао је значајан допринос теоријама економске правде и учинио значајан допринос заокружењу аналитичког марксизма као засебног теоријског правца. Овај теоретичар тематски је веома широк; бавио се проучавањем широког спектра тема: „Ероуова теорема, теорија преговарања, теорија друштвеног уговора по питању економских ресурса, утилитаризам, примарна добра и систем функционисања, неолокизам и самопоосједовање, једнакост богатства против једнакости ресурса...” (Valentine 1997, 795). Ипак, тема којом се Ремер највише бавио, а која је нама најзанимљивија, јесте теорија експлоатације.

Књига Џона Ремера “A General Theory of Exploitation and Class” (1982) представља његово најзначајније дјело у коме је на најбољи начин објаснио своје виђење неких економских појмова, својствених за проучавање марксизма, прије свега појма експлоатације. Књига одступа од дотадашњег техничког схватања експлоатације, заснованог на преносу вишка вриједности са радника на капиталисту, и даје потпуно ново схватање овог појма које се изводи из искључиво либералних премиса и на аналитичан начин. Своју књигу Ремер започиње у предговору ријечима:

„Ова књига је настала, у извјесној мјери, независно од воље њеног аутора. Питање које је првобитно изазвало студију било је: како марксизам објашњава очигледне класне феномене и политичко понашање социјалистичких земаља? Ово питање је

постављано од стране многих а за мене је постало занимљиво током ратова шездесетих година али је постало незаобилазно током рата Вијетнама и Кине 1979. године. Ове двије земље су прошле све тестове и оквалификоване су као социјалистичке државе, чији је главни задатак борба против капиталистичких и империјалистичких антагониста, која се води од стране комунистичке партије. Али је веома тешко разумјети како двије социјалистичке земље могу водити рат једна против друге, ако узмемо у обзир марксистичке теорије... Мислим да свака озбиљна процјена мора закључити да унутар марксистичке традиције мора бити изграђен радикално нови прилаз методи историјског материјализма како би се омогућила корисна и убједљива анализа економског и политичког понашања социјалистичких држава. Без тог новог развоја, марксизам ће атрофирати као друштвена наука, постајући теорија само за историјска изучавања, на начин како је у историју отишао и већи дио западне друштвене науке” (Roemer 1982, 6).

Ремер, дакле, већ на почетку књиге себи даје велики задатак: објаснити на који се начин марксизам може носити са новим идејама западне политичке мисли које су тих година објашњавале основне марксистичке категорије на неки други начин. Иако је у предговору дао себи у задатак да одговори на питање зашто социјалистичке земље ратују једна против друге, Ремер на ово питање није успио дати одговор. Умјесто тога у књизи “A General Theory of Exploitation and Class” дао је одговор на можда још значајније питање: питање класа и експлоатације у модерном социјализму.

Ремер на почетку књиге говори о економским односима који постоје у капитализму којима се ми свакодневно служимо. У анализи Ремеровог дјела Тронд Петерсен види те односе на следећи начин:

„Сваки члан друштва посједује исти број неутуђених производних средстава. Дакле сви посједују своју радну снагу и њене производе, а рад је хомогенизован. Агенти се разликују само у приступу средствима за производњу. Неки агенти имају веома много средстава за производњу а неки располажу имовином веома занемарљиво. Циљ агената јесте да минимализују количину времена потребну за рад. Идеја која стоји иза овог понашања се састоји у чињеници да сви агенти презиру рад и нико од њих није привучен претјераном луксузу. Описани ниво онога што људи сматрају довољним за живот за Ремера представља историјску датост и није предмет теоретисања. Ремер сматра да за некога довољно може бити шоља пиринча дневно док је за некога довољно представљају луксузне куће, базени и аутомобили” (Petersen 1984, 324–325).

Ремер објашњавајући своје схватање економске правде води кроз различите историјске епохе, показујући на који начин су у којој епохи економски односи и односи експлоатације били постављени. Прва епоха а којој говори је епоха феудализма. Економске односе у епохи феудализма Ремер (1982, 27–55) види на следећи начин. Тржиште рада у овој епохи није развијено. Радник посједује своју радну снагу али је нема право куповати или продавати. Радник у феудализму производи за своје личне потребе али се појављују и вишкови робе који су намјењени продаји и размјени. Ремер, иако у феудалној епохи не постоји трансфер вишка производа са једног човјека на другог, сматра да се и у овој епохи појављује експлоатација. Ова експлоатација се не одвија у фази производње већ у фази размјене. Петерсен приближава ову Ремерову аргументацију на следећи начин: „Овако постављена институционална поставка има следећи резултат: када се агент понаша у правцу да жели да минимализује своје вријеме проведено у процесу рада појављује се феномен звани марксистичка експлоатација. У том случају постоји трансфер радне снаге од стране оних који више раде а самим тим производе више према оним који раде мање а самим тим и производе мање. Експлоатација се не састоји у чињеници да једни имају више од других већ у чињеници да једна друштвена група ради више од друге друштвене групе” (Petersen 1984, 326). У феудализму појединци нису приморани да раде напорније, па је ова експлоатација добровољна и састоји се у хтјењу неких појединаца да раде више како би произведене вишкове продали или размјенили на тржишту. У феудализму, сматрао је Ремер, експлоатација постоји али је добровољна и састоји се у „преносу” радне снаге с једног агента на другог, а одвија се кроз продају и трампу.

Послије описивања економских односа који владају у феудализму, Ремер описује производне односе који владају у капитализму. Економски појам који је новина у капиталистичким односима а који није постојао као факт у феудализму је – тржиште рада. Појавом тржишта рада и производни односи се знатно мијењају, а самим тим и Ремерово схватање експлоатације. „Када агенти одлуче да минимализују вријеме потребно да би произвели довољно, друштво постаје не само подијељено на експлоататора и експлоатисаног као у првом случају већ постаје подијељено на класе” (Petersen 1984, 325). Појавом првих вишкова остварених кроз процес размјене и стварањем тржишта рада као новог економског постулата, богатијим агентима се дозвољава да запосле радну снагу која ће радити на његовим средствима за производњу. У овом

историјском тренутку се одвија нова подјела на експлоатисане и експлоататоре. Тржиште рада дозвољава експлоататору да ради мање од друштвеног просјека. Насупрот томе, експлоатисани треба да ради дуже него што је друштвено довољно како би преживио. Он привржењује и за себе и за експлоататора. Трансфер рада се дакле, одвија од експлоатисаног као експлоататору. Ремер експлоатацију која настаје са рађањем капиталистичких производних односа назива „коресподентни принцип класне експлоатације” (Roemer 1982, 34).

Развојем производних односа у капитализму развија се још једна економска институција на коју реферира Џон Ремер – кредитно тржиште (93–102). Путем ове нове институције агенти могу позајмљивати и унајмљивати финансијски капитал. Путем кредитног тржишта, богати су у стању своје вишкове унајмљивати сиромашним по одређеној тржишној камати. И у овом случају „друштво се опет дијели на експлоататора и експлоатисаног и на класе. Положај агента је сад одређен његовим положајем као даваоца или примаоца зајма. Постоје три основна положаја: чисти дужник, чисти зајмодавац и они који нити су зајмодавци ни зајмопримци. Оно што карактерише ову ситуацију јесте чињеница да они агенти који позајмљују средства су експлоатисани а они који средства унајмљују су експлоататори” (Petersen 1984, 326). Оно што је заједничко у сва три случаја јесте декомпозиција на експлоатисане и експлоататоре у присуству тржишта рада. Први дио Ремерове књиге нам даје закључак да постојање тржишта, било рада, било капитала, ствара ситуацију у којој се јавља експлоатација а друштво се дијели на класе.

Пошто је саопштио на који начин су генерисани и настали појмови класе и експлоатације у једном друштву, Ремер у другом дијелу књиге настоји да дефинише и аналитички изведе појам експлоатације. Извођење дефиниције се одвија на следећи начин:

(1) Постоји алтернатива, коју можемо замислити као хипотетички могућу, у којој би групи А било боље него у садашњој ситуацији.

(2) У оквиру ове алтернативе, групи Б ће бити горе него у овом тренутку.

(3) Група Б се налази у односу доминације према групи А. Ова доминација омогућава групи Б да спријечи остваривање алтернативу” (Roemer 1982, 194–195).

На овом мјесту Ремер даје своју дефиницију експлоатације. Он каже: „друштвена група је експлоатисана у ситуацији ако је

у стању да побољша положај већине својих чланова повлачењем свог удјела у спољашњим ресурсима, у ситуацији задржавања исте структуре подстицаја” (327). Према дефиницији ако група А, повлачењем свог удјела у ресурсима из друштва под одређеним условима повлачења, побољшава своју ситуацију и ситуацију својих чланова и тим повлачењем учини да групи Б буде лошије него у првој ситуацији, онда се може закључити да је група А експлоатисана од стране групе Б. Према Ремеровом учењу, радници у капитализму су експлоатисани када би им било боље повући свог удио у спољним средствима за производњу него да учествују у капиталистичкој игри.

Ремеров допринос теорији експлоатације је немјерљив. Ремер је марксистичку теорију експлоатације која је била стриктно техничка дефиниција потпуно оголио и показао све њене недостатке. Он је показао да се класе, као друштвене групе, не требају формирати на неким политичким критеријумима као што је да ли неко контролише рад другог запосленог или не. Политички концепти контроле и доминације у процесу производње треба да се разматрају на много нижем степену апстракције. Према томе, питање експлоатације није одређено најамним радом, нити је најамни рад инхерентно неправедан како су сматрали марксисте. Најамни рад је штавише пожељан јер је једино путем њега могуће извршити најефикаснију алокацију производних средстава.

ПИТАЊЕ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ КОД АНАЛИТИЧКИХ МАРКИСИСТА

Свјесни недостатака техничке дефиниције експлоатације која је сведена на пуки пренос вишка вриједности са радника на капиталисту, аналитички марксисте нам предлажу друго мјерило које треба процијенити да ли је одређени најамни рад у складу са правдом. То мјерило Коен назива начело потребе. „Може се сматрати да капиталиста експлоатише радника присвајањем дијела вриједности онога што радник производи, не мислећи при том да би цјелокупна вриједност требало да припадне раднику. Могуће је прихватити начело распоdjеле према потребама и додати да капиталиста експлоатише радника зато што његова потреба није основ по коме он добија дио вриједности што радник производи” (Cohen 1988, 230). По начелу потребе, у процес преноса вриједности укључени су сви субјекти у друштву, а не само радник и капиталиста. Овај Коенов подухват представља један шири образац друштвене распоdjеле који покушава да марксистичку теорију експлоатације

отргне од либертаријанског етоса којим је била обавијена. По техничкој теорији експлоатације, експлоатисаним се сматрају само они субјекти који производе вишак вриједности – дакле само радници. Дакле, по овој теорији, незапослена, самохрана мајка, која има троје малолетне дјеце за које се стара, од којих једно има проблема са инвалидитетом представља експлоататора јер држава путем јавног система социјалне помоћи дистрибуише дио вишка вриједности које је произвео радник тој жени како би преживјела. Не може се отргнути закључку да техничка дефиниција експлоатације има призивак једнакости могућности и „има призивак неправде у смислу Ролсове критике једнакости могућности. По овој дефиницији, неправедно је бринути се за немоћне и слабе у једном друштву. У овом сегменту Ролс постаје већи егалитариста од самих марксиста” (Салатић 2013, 144).

Аналитички марксисти су се залагали за формирање једног ширег образаца комунистичке правде. Они су сматрали да је експлоатација радника од капиталисте само дио једног ширег образаца дистрибутивне неправде који влада у капиталистичком друштву. У капиталистичком друштву, субјекти неправде су и незапослене жене, људи без запослења, особе са инвалидитетом итд. У средишту експлоатације постоји један већа друштвена неправда која се састоји у неједнаком приступу свих људи средствима за производњу. Ремер реafirмише првобитну хипотетичку ситуацију дистрибуције у којој све друштвене групе расправљају да ли им је рационално учествовати у друштвеној игри која се одвија према постојећим капиталистичким правилима. Ремер каже да би у овом случају за запослене и незапослене раднике било рационално да повуку свој *per capita* удио у ресурсима и одбију да учествују у капиталистичкој игри. Сама чињеница да им је ирационално учествовати у капиталистичкој игри чак и у случају правичне првобитне расподјеле, говори у прилог чињеници да су запослени и незапослени радници експлоатисана друштвена група у капиталистичкој игри. Пренос вишка вриједности сам по себи није неправедан; штавише он је у стању да компензује раније учињену неправду – „неправду насталу због неједнаке почетне расподјеле имовине” (Roemer 1988, 134). Ремер истиче да држава треба да одигра ту компензацијску улогу кроз успостављање социјалних програма помоћи незапосленим, домаћицама, самохраним мајкама итд. како би им надомјестили почетну ситуацију у којој ове друштвене групе нису биле у стању располагати отуђеним производним средствима. И за Ремера, као и за Ролса правда

је дакле корективна врлина. Ремерово схватање експлоатације дијели и Ричард Арнесон. Арнесон каже да је „већина радника у капитализму је експлоатисана због незаслужених неједнакости у богатству или талентима, што другима омогућава да их искористе” (Arneson 1991, цитирано у Кимлика 2009, 209). Ремерово и Арнесоново схватање експлоатације има много егалитарнији призвук него ли виђење класичних марксиста који су наступали са прилично либертаријских становишта, преферирајући начело самопоједновања у процесу расподеле. Ремер и Арнесон у својим радовима се фокусирају на шире схватање расподеле, а не само пренос вишка вриједности у производњи на шта су се искључиво фокусирали класични марксисте (видети: Rajaman 1987, 36). Дакле, приступ заговорника комунистичке правде у погледу експлоатације се разликује од идеја класичног комунизма у неколико битних тачака.

Дефиниција експлоатације о којој говори Ремер, схваћена као друштвена неправда настала због неједнаког приступа средствима за производњу има неколико карактеристика. „Прво, идеја експлоатације је сада изведена из приоритетнијег и ширег начела дистрибутивне неједнакости” (Кимлика 2009, 210). Овим новим приступом експлоатације се показује да експлоатација није парадигма неправде како су сматрали марксисте већ је само један од великог броја појавних облика друштвене неправде.

„Друго, општија теорија правде у којој је постављена експлоатација значајно је ближа Ролсовој теорији правде” (211). Техничка дефиниција експлоатације, у којој се каже да је капиталистички систем и систем размјене вишка вриједности који он пропагира инхерентно неправедан, не успјева избјећи либертаријанско схватање посједовање производа сопственог рада. По овој дефиницији, помоћ немоћним и обесправљеним у виду дистрибуције вишка вриједности од радника ка овим друштвеним групама одише неправдом. Одривањем од овако формулисани дефиниције експлоатације и објашњавајући експлоатацију неједнаким присуством средствима за производњу, на начин како то раде и либерални егалитаристи, аналитички марксисте постају, како каже Г. А. Коен „конзистентним егалитаристима” (Cohen 1990, 382). Чак и Ремер дијели исто мишљење. „Марксистичка осуда неправде у капитализму не разликује се пуно од закључака, до којих долазе друге, наизглед мање, радикалне савремене теорије политичке филозофије, иако их формулишу мање ватреним ријечима” (Roemer 1988, 5).

И треће, можда најважније, виђење експлоатације аналитичких марксиста „напушта оно што је био *raison d'être* првобитног марксистичког аргумента експлоатације – наиме тврдњу да је најамни рад инхерентно неправедан” (Кимлика 2009, 211). Сви најамни односи нису искључиво неправедни. Најамни односи могу се појавити и између особа једнаких надарености које су у почетном положају имале једнак приступ средствима за производњу. Појава најамног рада у том случају може се објаснити различитим амбицијама и изборима поједнаца које су доносили у процесу производње и размјене.

ЗАКЉУЧАК

Аналитички марксистички значајно одступају од теоријских поставки класичног марксизма. Представници аналитичког марксизма се у својим радовима оперативно користе основним теоријским постулатима либерализма као што су појмови правде, праведне расподеле, владавине права, појмом Парето-ефикасности, што је у учењу класичног марксизма било немогуће. Такође начин извођења закључака у овој школи настао је на бази западне политичке традиције либерализма. Аналитички приступ извођења закључака из премиса такође је био непознаница у марксистичкој историјско-материјалистичкој методолошкој традицији. Дакле, аналитички марксизам је појмовно много ближи школи либералног егалитаризма неголи школи класичног марксизма.

Однос аналитичких марксиста (Коена, Ремера и Ван Паријса) према завјештању политичке филозофије Џона Ролса је такође интересантан. Ови теоретичари не само да користе основне појмове учења Џона Ролса у сопственом теоретисању већ и уважавају његов теоријски систем изложен у „Теорији правде”. Појмови и поставке које је Ролс изнио су полазна основа са које у своје теоретисање крећу сва три поменутог аутора.

Одрицање од фетишизације рада примјетно је код аналитичких марксиста и кад говоре о експлоатацији али и о отуђењу као основним постулатима марксизма. Класични марксистички кажу да се самореализација може остварити само кроз рад. Школа аналитичког марксизма одступа од овог схватања. Они сматрају да људско самореализовање може бити остварено и на друге начине, прије свега кроз слободно вријеме, кроз мајчинство и сл. Ремер инсистира да се слободно вријеме уврсти у Ролсову категорију примарних добара. Из свега реченог, очигледна су слагања у схватању правде

код аналитичких марксиста са схватањем правде Џона Ролса.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бери, Норман. 2007. *Увод у модерну политичку теорију*. Београд: Службени гласник.
- Ераковић, Дијана. 2013. „Г. А. Коенова критика Паретовог аргумента у Ролсовој теорији праведности – једнакост се не тражи.” *Политичке перспективе*, 1: 41–55.
- Кимлика, Вил. 2009. *Савремена политичка филозофија*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Коен, Г. А. 1987. *Марксово схватање теорије историје*. Београд: Искра.
- Маркс, К. и Енгелс Ф. 1964. *Немачка идеологија*, књига I. Београд: Култура.
- Маркс, К. и Енгелс Ф. 1964а. *Немачка идеологија*, књига II. Београд: Култура.
- Ролс, Џон. 1998. *Теорија правде*. Београд: Службени лист.
- Ролс, Џон. 1998а. *Политички либерализам*. Београд: Филип Вишњић.
- Салатић, Стеван. 2013. „Правда у црвеној хаљини – једно виђење правде из угла аналитичког марксизма”. *Зборник радова треће школе политичке филозофије „др Зоран Ђинђић”*, 1/2013.
- Berry, Brian. 1965. *Political Argument*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Berry, Brian. 1989. *Theories of Justice*. Los Angeles: University of California Press.
- Buchanan, Allen E. 1982. *Marx and Justice*. London: The Radical Critique of Liberalism.
- Cohen, G. A. 2008. *Rescuing Justice and Equality*. Harvard: Harvard University Press.
- Lebowitz, Michael A. 1988. “Is Analytical Marxism Marxism.” *Science and Society*, 52 (2): 191–214.
- Lukes, Steven. 1985. *Marxism and Morality*. Oxford: Oxford University Press.
- Petersen, Trond. 1984. “Review: Class and Exploitation: Description and Ethics. Notes on John Roemer ‘A General Theory of Exploitation and Class’.” *Acta Sociologica*, 27 (4): 323–337.
- Roemer, John. 1982. *A General Theory of Exploitation and Class*. Cambridge: Harvard University Press.
- Roemer, John. 1986. *Analytical Marxism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Roemer, John. 1996. *Theories of Distributive Justice*. Harvard: Harvard University Press.
- Valentin, Peter. 1997. "Theories of Distributive Justice by John Roemer – book review." *Oxford: Mind, New Series*, 106 (424): 795–779.
- Van Parijs, Philippe. 1995. *Real Freedom for All*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Parijs, Philippe. 2000. "A Basic Income for All." *Boston Review* 23 (3).
- Wright, Eric Olin. 1985. *Classes*. London: Verso.
- Wright, Eric Olin. 1994. *Interrogating inequality, Essays on Classic Analysis, Socialism and Marxism*. London: Verso.

Stevan Salatić*Faculty of Political Science, Belgrade*

JUSTICE AND EXPLOITATION BY ANALYTICAL MARXISTS - RENUNCIATION OF THE “FETISHIZATION OF LABOR”

Resume

Analytical Marxists deviate significantly from the theoretical assumptions of classical Marxism. Representatives of analytical Marxism use operatively with the basic theoretical postulates of liberalism in their works, such as the notions of justice, fair distribution, rule of law, the notion of Pareto efficiency ... which was impossible for classical Marxism. The analytical approach of drawing conclusions from the premises was also unknown in the Marxist historical-materialist methodological tradition. Thus, analytical Marxism is conceptually much closer to the school of liberal egalitarianism than to the school of classical Marxism. The renunciation of the fetishization of labor is noticeable in analytical Marxists when they talk about exploitation. Classical Marxists say that self-realization can only be achieved through work. The school of analytical Marxism deviates from this understanding. They believe that human self-realization can be achieved in other ways, primarily through free time, through motherhood... Roemer insists that free time must be included in Rawls' category of primary goods.

Keywords: exploitation, justice, labor, analytical Marxism, class, morality, Rawls, Roemer, class

* Овај рад је примљен 28. априла 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. маја 2022. године.